

KIRKÓSA ENIKŐ*

Lelki ébredés Erdélyben, a kommunizmus fenyegetettségében

Visky András: *Illegalisták*.

Budapest: Jelenkor kiadó, 2025. 549 oldal

„Létezik-e az a leheletnyi szabadság,
amit senki el nem vehet tőlünk?”

Visky András regénye csak látszólag folytatja a *Kitelepítést*, inkább kiegészíti, kitágítja, mélyebb összefüggérendszerbe helyezi azt. Míg az előbbi a gyermek tudatfolyamán keresztül, szinte parttalanul árasztja elénk a kiszolgáltatott, tehetetlen, sorsát már nem irányító ember szenvedéstörténetét, addig az *Illegalisták* több emberi történet sorsfonalán keresztül fogalmazza meg a belső és külső rend, a lelki tisztaság és béke helyreállítására tett válaszlehetőségeket. Azt, hogy miképpen lehet a káoszrontásai ellenére megőrizni magunkban sértetlen világdarabokat, a személyes lét integritását. A *Kitelepítés* 822 bekezdésből áll, sem pont, sem nagybetű nem jelöli az újabb fejezetet, csupán egy szám, ahogyan a bibliai szakaszok is számozottak. „Tudatos döntés, hogy Visky András még a formában is a Szentírára utal” – jegyzi meg Ablonczy Bálint a *Kitelepítés*ről írott recenziójában.¹ A család ugyanis kiűzetetésekor egyedül egy Bibliát vihetett magával, ez pedig számukra nem csupán lelki táplálékot, hanem az otthon is jelentette: „Nekünk ez a könyv az egyetlen otthonunk, mutatta fel Anyánk a Szentírást, mialatt az egyre erősebb szélzúgás betöltötte az egész barakkot és külön-külön mindannyiunk szívét, mellkasát, üreges csontjait” – idézi Ablonczy a *Kitelepítés* egy részletét. Az *Illegalisták* 243 szakasza szintén a Biblia formáját idézi, ezek a számok itt részei egy-egy nagyobb, zárójelbe tett címmel ellátott fejezetnek. Mintha a cím egy kevésbé fontos megjegyzés lenne, ami azonban mégsem teszi félreérthetővé a lényegét. A lényeg maga az elbeszélte történet, nem az, hogyan sűrítendő egy, kettő vagy három szóba. A fejezetek mindegyike egy-egy emberi történet, elbeszélés, példázat vagy tanítás. A több emberi történet egyetlen ponton metszi

* A szerző a nagyváradi Ady Endre Elméleti Líceum magyartanára. E-mail: eniko.kirkosa@adyliceum.ro

¹ Ablonczy Bálint: Gyerekként a gulágra küldték, mégis boldog regényt írt. *Válaszonline.hu*, 2022. 10/11 <https://www.valaszonline.hu/2022/10/11/romania-erdely-visky-andras-kitelepites-recenzio/> (Letöltés ideje: 2026. január 13.)

egymást: a megzavarodott világban, a káosz rettenetében csak a földi törvényeknek nem alávetett Lélek lehet az emberi teljesség iránytűje. „Amikor nincs kiút, az egyetlen út befelé vezet” (68.), mondja dr. Szép, amikor 1956-ban a borzalmak művészi megformálásán dolgozik a Várad-eposzban.

A két regény fő szereplőinek alakja is közelít a Biblia szakralitásához. A *Ki-telepítés* Júliája Mária megtestesülése, az anya és lelkészfeleség, aki hét gyermekével egy Duna melletti lágerben őrzi bebörtönzött férje szavait, mozdulatait és a tántoríthatatlan hitet a vele való újratalálkozásban. Gyermekeiben is ezt a hitet erősíti, és a testi és lelki kínokat a Biblia naponkénti rendszerességgel végzett felolvasásával enyhíti. Meghal és feltámad, hiszen gyermekei utána mennek a halottasházba is, hogy aztán mind részesüljenek az üdvözültek boldogságában, amikor az apa és saját megszabadulásuk után együtt ülhetnek a karácsonyi asztalnál. Szentéletű Ferenc az *Illegalisták*ban mint Krisztus-mintázat van jelen, ő az, akihez viszonyítanak, akinek tanításait hallgatják, szavait idézik, tetteihez mérik saját cselekedeteiket. Ő az, aki börtönáldozatával megváltja a pusztulásra ítélt lelkeket, akiknek a cellák sötétségében megadatik az önmagukra találás revelációja, a belső szabadság megélése. Visky András szabadságfogalma több pontban is megegyezik a görög Epiktétosznak és Pál apostolnak az emberi szabadságról alkotott elméleteivel.² Epiktétosz a belső szabadságról azt mondja, hogy „a szociális, a politikai szabadság vagy éppen a rabszolgaság teljesen irreleváns ennek a szabadságnak a szempontjából. Ennél sokkal fontosabb, hogy az ember különbséget tudjon tenni a rajtunk múló dolgok és azok között, amelyek felett nincs hatalmunk”. Pál apostol pedig a törvénytől való szabadságról mondja: „ha az út ehhez lemondáson keresztül vezet, akkor ezt el kell fogadnunk... itt tehát nem az aszkézisen van a hangsúly, hanem a saját magunk felett gyakorolt hatalmon, hogy uralkodni tudjunk magunkon”. Vagyis a belső szabadság megvalósulásának egyetlen útja, ha lemondunk mindarról, ami nem rajtunk múlik. Ez az út pedig alapvetően befelé irányul, az ember személyes integritásának megőrzésére. A börtöncellák mélyén élő elítéltek csak úgy tudnak önazonosak maradni, ha legyőzik a kétségbeesést, legyőzik a test kívánságait, a szeretteik viszontlátásának bizonytalanságát, a rájuk mért gyötrelmeket, és megújulnak a kegyességben, a hitben.

A regény az erdélyi bethánista mozgalom³ egyfajta kordokumentumának is tekinthető, hiszen a református egyházon belüli megújulási mozgalom a kommunista hatalom figyelmét is felkeltette, a mozgalomhoz tartozókat pedig üldözte,

² Kókai-Nagy Viktor: A szabadság Epiktétosznál és Pálnál. *Epa.oszk.hu*, 2019.04. 009/ 032 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ https://epa.oszk.hu/03100/03161/00021/df/EPA03161_vallastudomanyi_szemle_2019_4_009-032.pdf (Letöltés ideje: 2026. január 13.)

³ Lásd erről: Kósa László: A romániai reformátusok elnyomtatása. *Epa.oszk.hu*, 2013.11. 104/107 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ https://epa.oszk.hu/02900/02924/00011/pdf/EPA02924_valosag_2013_11_104-107.pdf (Letöltés ideje: 2026. január 11.)

bebörtönözte, majd testileg-lelkileg megtörte. Az elbeszélői szerepekben megszólalókat ezek a történetek határozzák meg, életüknek történeteik adnak értelmet és jelentést, ezeken keresztül kommunikálják cselekedeteik és élményeik jelentéstartalmát. A saját történetek identitásformáló szerepéről szóló tanítást Richárd rabbi szájába adja a szerző: „A szabadságunkat ugyanott kell megélnünk, ahol a rabságunkat. A történetekben. Ez az első és nagy parancsolat. Csak a történeteinkben van számunkra hely, ott vagyunk igazán szabadok és boldogok. Nélkülük nem tehetünk egy tapodtat sem.” (214.)

Dr. Szép Lukács, az egyes szám első személyű elbeszélő, a jogász, „ő a közösség történetének az elmondásában találja meg a maga elhívását. *Az olvasó az ő szemével látja azt, ami Erdélyben, sőt egész Romániában történt a magyar forradalom hatására. Romániában fasiszta és a kommunista diktatúra szinte átmenetek nélkül váltották egymást, szinte egymásba csúsztak*”.⁴

Dr. Szép együtt raboskodik a szamosújvári börtönben Richárd rabbival, a „Tökös”, „Lökött”, „Farok” gúnynevekkel illetett Lászlóval, a frissen végzett teológussal, Püsök kántorral, Antival, az északi vidékek tanítójával és a többi nevet kapó vagy névtelen elítélttel, akik mind elmesélik a maguk narratíváit, bennük a sok-sok hasonló sorsú társuk vagy a szenvedésüket okozók történeteivel. Szentéletű Ferenc alakja – aki valójában a szerző édesapja – mintegy összefogja ezeket a narratívákat, ő az, akit a saját istentiszteletéről hurcolnak el a szamosújvári börtönbe, és akinek családja végigjárja az ártatlanul meghurcoltak kálváriáját. Ahogyan Visky András a vele készült interjúban⁵ vallja, apját és családját már 1948-tól megfigyelték a hatóságok, és a titkosszolgálati anyagokból kivehetően ügynöki kapcsolathálót építettek köré. Majd, megriadva az 1956-os forradalom erejétől, 1958-tól már a potenciális ellenállókkal való végső leszámolásra készültek. Az apát 1958 szeptemberében a bethánisták perében a katonai törvényszék „államrend megbontása” és „összeesküvés” vádjával ítélte 22 évre. Szintén Ablonczy Bálint fogalmazza meg a recenziójában: „cél a példastatuálás volt, a román kommunista államhatalom a magyarországi forradalom miatti mozgolódás után a rettegés légkörének megteremtésével akarta megfékezni a veszélyesnek ítélt folyamatokat”.

A regény első fejezetének címe, *Bethánia*, már előreutal arra a keresztyén szellemiségre, mely a Szentírás betűinél fontosabbnak tartotta az evangélium szellemét, ezt igyekezett feléleszteni, és a keresztyénséget bensőséges áhitattal és jámbor cselekvéssel megélni. Bethánia a Bibliában Jézus Jeruzsálembe vezető útjának utolsó előtti állomása, az Olajfák hegyének keleti oldalán fekvő kicsi falucska.

⁴ Gaborják Ádám: Ragyogás – Visky Andrással a szabad emberekről. *Népszava.hu*, 2025. december 20. https://nepszava.hu/3305381_ragyogas-visky-andrassal-a-szabad-emberekről (Letöltés ideje: 2026. január 13.)

⁵ Laborczy Dóra: A megterés a totalitárius rendszerekben mindig politikai tett. *Szemlélek.net*, 2025. December 22. <https://szemlelek.net/a-megterés-totalitarius-rendszerekben-mindig-politikai-tett-interju-visky-andrassal/> (Letöltés ideje: 2026. január 13.)

Jézus itt akart felkészülni a rá váró szenvedésekre, s a hátralévő kevés időt olyan emberek között tölteni, akik neki különösen kedvesek voltak. Bethánia Márta, Mária és Lázár otthona, a feltámasztás helye, a bekenetés helye, a visszatérés helye. Az az egyszerre valóságos és jelképes helyszín, mely az isteni Lélek megtartó erejére építi az életet, és elutasítja a hamis eszméket, álszent, „farizeusi” ideológiákat. Ehhez igazodnak a regény szereplői, akik saját történeteikkel igazolják a megtérésüket a valódi keresztyénséghez. Elbeszélt élettörténeteikben identitásuk darabjait rakják össze, a nagy kérdésekre adott válaszokat úgy a saját, mint a mások által mondott elbeszélésekben. A történetmondásban, a kimondott szóban katartikus erő van. „Birodalmakat, világbékét ígérő politikai rendszereket dönt romba az, aki veszi a bátorságot, és leszámol a közhellyel... Csak a szabadon engedett szavak bírnak megóvni a bennünk lapuló szörnyetegektől” (214.) – hangzik a zsidó emberből hívő keresztyénné váló Richárd rabbi isztambuli, kiskamaszkori felismerése. Leszámolni a közhellyel, és átváltozni a nyelvben, a nyelv révén. Lecsupaszítani a valóságot, lebontani a semmitmondó, üresen kongó mondatokat, szavakat. A nyelv, a kimondott szó identitásformáló, felszabadító és megújító erejének hite megmutatkozik a fejezeteknek adott címekben is: a *szó*, a *tanítás*, a *beszéd*, a *példázat*, a *szó*, a *beszéd* hiányára való utalás a 68 címből 12-ben van jelen: *Tanítás a szerelemtől*, *Két szó*, *Szóra bírni a szót*, *Az utolsó szó jogán*, *A történet*, *Példázat a barátságról*, *Tanítás a boldogságról*, *Az arc története*, *Az első beszéd*, *Tanítás az elitévelődésről*, *Némasági fogadalom*.

Maga a szerző fogalmazza meg a regény elé illesztett előszóban, hogy olyan örökséget nyújt át a szavakban, a feljegyzett tanításokban, tettekben, példázatokban, intésekben és beszédekben, látomásokban és kinyilatkoztatásokban, melyet lehetetlen lenne ezek nélkül nemzedékről nemzedékre megőrizni. Szentéletű Ferenc is ezt mondja Lukácsnak: „Gyűjtsd össze a szavakat, Lukács, hogy amikor eljön az ideje, megírhass mindent, amiket láttál, hallottál és tapasztaltál [...] Vigyázz, egyetlen betűt sem ejthetsz a földre. A te szavaidból kelnek majd életre a gonoszok és az igazak az utolsó ítélet napján.” (81.) Ennek mintegy magyarázatául szolgál dr. Szépnek a szamosújvári börtönben tett felismerése az idő teljes befogadásáról, arról, hogy együtt kell élnünk mindennel, ami valamikor végbement, hiszen a múlttal nem zárult le semmi (57.), benne élünk, hordozzuk magunkkal, együtt él velünk a jelenben és formálja a jövőt. Nagyon jól példázza ezt dr. Szép álma is: a várandós Shirával együtt elképzeli, hogy gyermekeik a magzatvízóceánban lubickolnak boldogan, Shira pedig nem akar nevet adni nekik, „hátha akkor megkímélik az életüket”. Az álomból felzokogó Szépnek Alex Petri közvetíti Szentéletű Ferenc tanítását az állandó jelenben életről: „Ott kell lenned mindenestül, ahol vagy, csak akkor lehetsz szabad.” (337.) A regény megrázóan gyönyörű része ez az *Óceán* címet viselő, álomról szóló 54 sor a 149. szakaszban.

Dr. Szép története még a kommunista hatalomátvétel előtt kezdődik. Akkor, amikor Nagyváradon gettósítják a zsidókat, köztük Ágnes-Shirát, Szép Lukács

szerelmét. Gyönyörű szerelmi történetük annak is példázata – mondja a szerző a vele készült interjúban –, hogy a hit és a szerelem azonos, hiszen egyiknek sincs alternatívája: „az önazonosság pillanatai valójában a boldogság megélései, amelyekből nincs visszatérés. Ezért is kulcsfontosságú motívum a könyvben a szerelem”.. Szép elveszíti a szerelmét, mert a hatalom elpusztítja, és ezzel ő maga is elpusztul, kiüresedik, hogy aztán ebből a létélküliségből a Szentéletével való találkozás nyomán újra felépítse önmagát, immár a hívő, keresztyén embert. A náci gettók, a haláltáborok léte ugyanúgy alakítja sorsának tragikumát, mint a kommunista börtönök. A náci veszejtik el szerelmét, ő pedig a kommunisták nagyváradi, majd szamosújvári börtönében járja be a meggyötört ember önkeresésének és megtalálásának útját. Visky András egyenlőségi tesztet tesz a náci és a kommunista hatalom között. A hatalom természete ugyanaz, a pusztító ideológiáknak csak a nevük különbözik, lényegük a rombolás, az Ember és az emberi megsemmisítése. A náci gettók és a kommunista lágerek egyformán a Rettenet, a Káosz birodalmai, a gyűlölet, a pusztításvágy a teremtetett világot és benne a kulturális hagyományt eltörölő „sárlavinái”. (238.) „Negyvennégy előtt nyugat és északnyugat felé vették az útjukat, a megsemmisítő táborok irányába, negyvennégy után a keleti tájakat favorizálták, és Szibériáig jutottak el, a megsemmisítő táborokig. Szép teljesítmény.” (53.) Az Embert és a minden emberhez tartozót elpusztító Hatalom mellett azonban a szerző nem hagyja figyelmen kívül a közösség szerepét sem, azt, hogy a gettóknak először az emberek szívében kellett kialakulniuk, hogy aztán a város, Nagyvárad szívében valóságosan is felépítsék őket. A nagyváradi lakosok leleményesen jóteknonykodtak, és ebből fakadó „diadalérzetük” feleltette velük azt, hogy a deszkapalánk mögé embereket zsúfoltak össze, akik korábbi életüket és szabadságukat is elveszítették. Dr. Szép szerint az emberek szívében felépült gettónak Remény volt a neve. Remény az emberségben, a kíméletben, abban, hogy nem létezhet akkora aljasság, melyet a zsarnoki hatalom elkövetni készült a palánkok mögé zárt emberekkel. Ez Nagyvárad esetében azért különösen tragikus, mert a város híres volt vallási toleranciájáról és pezsgő, befogadó kultúrájáról. Arról a kultúráról, melynek nagy részét éppen a kerítés mögé zárt honfitársaik munkája, leleményessége, alkotóképessége hozta létre. „Holott képesek mindig mi vagyunk, nem ők. Nincsenek ők, akik ne mi volnánk, amikor gettók épülnek a város szívében” (66.) – hangzik dr. Szép megállapítása. Narrációjában az egyes szám első személy néha átváltozik egyes szám harmadik személlyé: „Így élesebb fényben látom magam. Nem akarom szem elől tévesztetni azt, aki beszél” (174.) – mondja, jelezve az időleges eltávolodást önmagától, hogy kívülről figyelve, tárgyilagosan szemlélve a benne rejtőzködő ént közelebb jusson a megértéshez és vele együtt a megteréshez is. Mintha ő maga is megtapasztalná azt, amit a Szentéletű, akinek teste és lelke különvált egymástól.

Richárd rabbi alakja szintén megjelenik a *Kitelepítésben* is. Ő viszi el Szentéletű „üzenetét” a hét gyermekével egyedül maradt Júliának, majd az ő bérlet

bukaresti lakásában él egy ideig a Duna-menti lágerből kiszabadult család, miközben Richárd rabbi börtönbüntetését tölti Szamosújváron. Története fordulatos és izgalmas: a Richárd rabbin kívül még öt néven (*Richard Moritz, valójában Weissberg, konspiratív nevén Mihăilescu George, Vasile Georgescu, alias Zsorzs* – 391.) ismerik, művelt, nyolc nyelvet beszélő, világot járt ember, akit zsidóból keresztyénné, szovjetek által fizetett felbujtóból áldozattá, vádlottból tanúvá, majd elitéltté változtat saját sorsa. Aki önmaga elől menekül önmaga felé. Zsiláva, Szamosújvár, Văcărești, Máramarossziget, Enyed, Craiova, Poarta Alba börtöneit megjárva életben kell maradnia, hogy elmondhassa a történeteit. Saját magáról és népes családjáról, közeli és távoli rokonairól szóló elbeszéléseiben egyesül szerelem és mágia, lázadás és gyilkosság, csalás és megtérés. A regény egy másik szereplője, Nicu Har mondja róla: „*A szabadság szélhámosa... De legyünk nagyvonalúak, és mondjuk azt, hogy az egyetemes jó imposztora. Világbékekufár. Szelhámos, imposztor, kufár. Sőt vakmerő hamiskártyás... Tanúsítom, hogy a rabbi bárki helyében kész volt vállalni a szenvedést, a kínzások alatt misztikus élményekben volt része. Nem volt valamirevaló román börtön, amit meg ne járt volna, és ahol ne hagyott volna maradandó nyomot a rabok és a fogvatartók emlékezetében. Azt beszélték, hogy több börtönben is tudott egy időben jelen lenni, megjelent a szigorított fogdáknak a foglyok között és tanításban részesítette őket. A siralomházakat sem kerülte el, a Lélek hullámzó részecskéiből álló teste nehézségek nélkül átfolyt a falakon. Senkit nem hagyott magára, nagy hozzáértéssel készítette fel a halálraítélteket a hajnali kivégzésre.*” (182.) A szerző maga állítja, hogy alakjában, mint a többi figura alakjában is, azt a folyamatot ragadja meg, amikor az átmegy egy lényeges fordulaton, és megszűnik benne a félelem képessége. Ez persze nem csupán önmagára van hatással, hanem családjára, közösségére vagy akár a társadalomra is. Ezért is jelent a léte fenyegetést a mindenkori hatalom számára, hiszen a totalitárius rendszerek alapja a megfélemlítés, az állandó rettegésben tartás. Richárd rabbi is épp azáltal lesz „láthatóbb” a hatalom számára, hogy a félelem megszűnésével igazán szabaddá válik. Visky András szerint ez lehet a szabadság egyik definíciója: szabad ember az, akinek nincs veszítenivalója. Látomások, lázálmok és a valóság keveredik történeteiben. A fekete ember erőszakátételének démoni képzelgése, a szép Judit színésznő által a színpadon többször is lefejezett Holofernész kifolyt vére, az emberevés képtelenségnek ható, mégis elborzasztó valósága döbbsen rá arra, hogy élete a tehetetlenségnek olyan pokoli körforgása, melyből lehetetlen kitörnie. Közte és Szentéletű között titokzatos barátság szövődik, még mielőtt szót váltottak volna egymással. Szentéletű Richárd rabbit próféták leszármazottjának tartotta, akit „az Örökkévaló abban a különös ajándékban részesített, hogy sohasem egyszerre szunnyadnak a szívében meggyújtott tüzek”. (454.) Mindketten Mózeszt vélik felfedezni a másokban, vagyis olyan embert, akinek történelmi küldetése van, aki kiválasztott, a végső titkok tudója. Ezáltal válik Richárd rabbi alakja is egyfajta Krisztus-mintává, közvetítővé és szabadítóvá. A többi, elbeszélői szerephez lépő

karakter – mintha csak a szerző így akarná az ő nevüket és alakjukat megőrizni – Szentéletű Ferenchez és Richárd rabbihoz hasonlóan egy-egy eposzi jelzővel tűnik fel a történetekben: özvegy Simon, Jeremiás, a cipész, Közbenjáró Sándor, Falábú Bánffy, Vancea, a lélekfényképész, akik a maguk módján szintén megfogalmazzák a maguk tanítását a dolgok átvértékelődéséről, az ember tanúvoltáról, az egyenesen járás megtanulásáról. A nőalakok: a Nagyváradon elítélt szalontai Szenterszébet, a kolozsvári Magda vagy az életét a nagyváradai elmeorvosintézetben végző Ida Holvsek hozzáadják mindehhez a maguk történeteit, kitágítják azoknak a körét, akik részei voltak ennek a közösségnek, akiknek *sorsában egyszerre van jelen hit, kudarc, bátorság és kiszolgáltatottság*.⁶ Nők, férfiak, különböző nemzetiségű emberek, mind a kommunizmus véres történetének áldozatai és mintaképei. Történeteik nem csupán visszaemlékezések, hanem a kollektív tudatban megőrzött lenyomatok, a túlélés és a tanúságtétel példázatai.

Halálukkal, a regény zárata szerint, kiüresedik a világ, eltűnik belőle a jóság, az irgalom, az önzetlenség, a boldogságra való képesség, a bölcs szó szépsége, a szerénység és alázat. Nem lehet már ugyanúgy megszólalni a Szentírásról, mint ahogyan Szentéletű Ferenc vagy Richárd rabbi tette. A megmaradtak gyászja a legkisebb tanítvány szavaiban csúcsosodik ki. Az ő némasági fogadalma, a szó, a beszéd megszakítása, elhallgatása a művön végigvonuló nyelv-szó-példázat-tanítás motívumkörébe illeszkedik, és mintegy keretbe zárja azt. Megszólalni csak akkor érdemes újra, ha az ember képes átlépni a keserűségen, és „a teremtés első napjának világossága” ragyog fel újra számára.

Visky András műve egyszerre kordokumentum és morális iránytű a zsarnokságban méltóságát és hitét megőrizni akaró ember és közösség számára. A közel-múlt történetei a jelenig vezetnek, a jelenben létét, belső szabadságát és függetlenségét megőrizni akaró emberig, akinek a történelem sötétségében és káoszában mindig meg kell találnia a belső fényt és a rendet önmagában. Csak ez teszi lehetővé túlélését.

⁶ Tóth Gödri Iringó: „Minden történelmi regény a máról szól” – Visky András új műve a hatalom működését is újraértelmezi. *Kronika.ro*, 2025. november 7, <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/bminden-tortenelmi-regeny-a-marol-szolr-n-uj-fejezetet-nyit-az-illegalistak-visky-andras-eletmuveben> (Letöltés ideje: 2026. január 13.)